

R. PLEČKAITIS

(Vilnius)

400 METŲ FILOSOFIJOS MOKSLUI LIETUVOS MOKYKLOSE

Istorinės tiesos nustatymas — nelengvas uždavinys, o ypač norint nustatyti filosofijos mokslo atsiradimo pradžią Lietuvoje. Dėl įvairių mūsų kraštą ištikusių nelaimių daugelis istorinių šaltinių negrįžtamai žuvo. Ir vis dėlto reikia stebėtis ne tuo, kiek daug šaltinių žuvo, bet tuo, kiek daug jų išliko. Jais remdamiesi, turime pagrindą 1571 metus laikyti filosofijos mokslų pradžia Lietuvos mokyklose.

Filosofija mūsų krašte atsirado feodalizmo laikotarpiu. Su filosofija pirmiausia susipažino tie Lietuvos bajorų sūnūs, kurie, nesant Lietuvoje aukštosios mokyklos, studijavo Centrinės ir Vakarų Europos universitetuose. XIV—XVII a. lietuviai studentai mokėsi Prahos, Krokuvos, Karaliaučiaus, Leipcigo, Ingolštato-Miuncheno, Graco, Strasburgo, Viurcburgo, Mainco, Marburgo, Jenos, Tiubingeno, Bazelio, Ciuricho, Ženivos, Liuveno, Frankfurto prie Oderio, Paryžiaus, Bolonės, Paduvos ir kituose universitetuose. Netgi įkūrus Lietuvoje aukštąją mokyklą, dalis didikų tebesiuntė savo sūnus į užsienį eiti mokslų. Remiantis paskelbtomis užsienio universitetų matrikulomis, yra suregistruota apie 2000 juose besimokiusių studentų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Daugelis jų baigė filosofijos fakultetą, o nemaža dalis įsigydavo dargi mokslinius laipsnius — bakalaurų, magistrų, daktarų. Antai jau 1401 m. kažkoks Kristupas iš Lietuvos Prahos universitete laikė egzaminus bakalauro laipsniui įgyti. Krokuvos universitete 1410 m. bakalauro laipsnis buvo suteiktas Abraomui iš Rudnikų, o 1427 m. vilniečiui Stanislovui čia buvo suteiktas laisvųjų mokslų ir filosofijos magistro laipsnis.

Kai kuriems lietuvių studentams, studijavusiems užsienio universitetuose, teko klausytis garsių tuometinės Europos mokslininkų paskaitų. Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje saugoma italų Renesanso laikotarpio filosofo Čezarės Kremoninio paskaitų, skaitytų Paduvos universitete, užrašai. Šiame universitete nemaža lietuvių studijavo filosofiją, teisę, mediciną. Yra pagrindas manyti, kad Johano Keplerio mokinių tarpe buvo bent vienas lietuvis. Kai J. Kepleris 1594—1600 m. dėstė Graco akademijoje, joje studijavo ir Lietuvos bajoro sūnus Jonas Kimbaras. Jis 1600 m. baigė šios akademijos filoso-

fijos fakultetą ir išspausdino disertaciją laisvųjų mokslų ir filosofijos magistro laipsniui įgyti: „Filosofijos teoremos apie pasaulį ir jo dalis“ („Theoremata philosophica de mundo et eius partibus“).

Pasitaikydavo, kad lietuviai studentai, baigę mokslus, tapdavo net užsienio universitetų profesoriais. A. Kulvietis buvo pirmasis graikų kalbos, o S. Rapolionis — teologijos profesorius Karaliaučiaus universitete. Krokuvos universiteto rektoriumi 1401—1402 m. buvo Kęstučio anūkas, Būtauto Henriko sūnus Jonas.

Tačiau kol Lietuvoje nebuvo aukštosios mokyklos ar kolegijos su filosofijos studijomis, filosofijos raidai nebuvo sąlygų, nes anuo metu mokslai koncentravosi mokyklose.

Filosofijos mokslo atsiradimo Lietuvoje priežasčių reikia ieškoti tuometiniuose visuomeniniuose santykiuose. Vakarų Europoje kilęs reformacijos judėjimas, savo esme nukreiptas prieš feodalinį išnaudojimą bei katalikų bažnyčią, rado atgarsį ir Lietuvoje. Remiama kai kurių Lietuvos magnatų, panaudojusių reformaciją klasiniais tikslais ir norėjusių pasiglemžti katalikų bažnyčios dvarus, reformacija ėmė plisti. Jos plitimas kartu reiškė Renesanso ir humanizmo kultūros plitimą. Itin vaisingas Lietuvos visuomeninės minties istorijai buvo arionų judėjimas. Arionai — radikalioji reformacijos kryptis, kovoje su teologija ir scholastika reiškusi racionalizmą. Kairioji arionizmo kryptis gynė miestiečių ir valstiečių interesus, reikalavo įvykdyti socialinius bei politinius pertvarkymus: panaikinti baudžiavą, valstybę ir teismus; skelbė lygybę, religinę toleranciją, asketizmą ir krikščioniškąjį pacifizmą. Dešinioji arionizmo kryptis — bajorų ir turtingesniųjų miestiečių interesų reiškėja — teisingo baudžiavinę santvarką, reikalavo tik sušvelninti feodalinį išnaudojimą. Be to, Lietuvoje plito F. Socino kompromisinės pažiūros, bandžiusios sutaikyti kairiąją ir dešiniąją arionizmo kryptis. Plito ir nuosaikiosios reformacijos atstovų ideologija. Jos šalininko A. Volano pažiūroms būdingas demokratinis pobūdis, prigimtinės teisės ir visuomenės sutarties idėjų reiškimas.

Ir A. Volano, ir arionų teoretikų — M. Čechovičiaus, S. Budnio, J. Lincijaus Namislavskio bei kitų kūriniai, nors juose ir buvo išsakytos kai kurios filosofinės idėjos ir pažiūros, priskirtini veikia visuomeninei minčiai. Tuo metu Europoje tebesilaikė scholastinė filosofija, tiesa, jau reformuota ir mums žinoma vadinamosios antrosios scholastikos pavadinimu. Ją sudarė keturios disciplinos: logika, gamtos filosofija, arba fizika, metafizika ir etika. Šitai filosofiją skirstė ir Renesanso atstovai.

1538 m. A. Kulvietis Vilniuje įkūrė reformatų mokyklą, kurioje mokėsi apie 60 moksleivių. Tačiau dėl persekiojimų 1542 m. ji buvo uždaryta. Nors ir trūksta duomenų apie mokslų būklę šioje mokykloje, vis dėlto galima manyti, kad vargu ar joje buvo dėstoma filosofija. Geriausia atveju ji galėjo prilygti viduriniam kolegijų tipui — su vadinamosiomis *humaniora* studijomis, t. y. su poetikos ir retorikos klasėmis. Tuo metu prie retorikos kurso pateikdavo ir kai kurių žinių iš logikos: aiš-

kindavo terminus, teiginius, samprotavimus, įrodymus. Jei A. Kulviečio įkurtoje mokykloje buvo dėstoma retorika, tai joje galėjo būti dėstomas ir trumpas minėto pobūdžio logikos kursas. Bet, žinoma, to galėjo ir nebūti.

Vietiniai katalikų dvasininkai nepajėgė sulaikyti reformacijos plitimo, todėl 1569 m. į Lietuvą buvo pakviesti jėzuitai. Jie tuoj pat pasirūpino įsteigti vidurinio lavinimo mokyklą — kolegiją. Nors dvi žemiausios jos klasės veikė jau 1569 m., tačiau oficialiai kolegija buvo įkurta 1570 m. Tų metų rugsėjo 15 d. prasidėjo mokslas penkiose jos klasėse: žemiausioje, gramatikos, sintaksės, poetikos ir retorikos. 1570 m. filosofijos studijų dar nebuvo. Kad retorikos klausytojams buvo dėstoma logika — tiesioginių žinių apie tai iki šiol neaptikta. Tačiau yra pagrindas manyti, kad jiems logika galėjo būti dėstoma. Tais laikais buvo įprasta, kad retorikos klausytojai įsisavintų ir pirmąją logikos dalį, vadinamąją dialektiką. Vilniaus jėzuitų kolegijoje 1570 m. retoriką dėstė chorvatas Tomas Zdelaričas, o jam padėjo škotas Jonas Hėjus. Galima manyti, kad Hėjus kaip tik dėstė logiką.

Po metų, 1571 m., kolegijoje buvo įsteigtos filosofijos studijos — trejų metų filosofijos kursas, išdėstant minėtas scholastinės filosofijos disciplinas. 1571 m. spalio mėn. pradžioje T. Zdelaričas, pirmasis Vilniaus jėzuitų kolegijos filosofijos profesorius, pradėjo dėstyti pirmąją scholastinės filosofijos discipliną — logiką. Kolegijoje imta ruošti iškilmingam filosofijos studijų atidarymui. Tačiau Vilniuje prasidėjo maro epidemija, gyventojai ir kolegijos moksleiviai bėgo iš miesto, spalio mėn. pabaigoje mokslas kolegijoje nutrūko. Filosofijos studijos buvo atnaujintos 1572 m. vasario mėn.: 26 klausytojams T. Zdelaričas toliau dėstė logiką. Vasario 25 d. įvyko iškilmingas filosofijos studijų atidarymas: buvo pasakyta kalba apie filosofijos vertingumą ir įvyko disputas iš logikos. Bet maro epidemija dar nebuvo visai užgęsusi — balandžio mėn. jos auka tapo ir T. Zdelaričas. Laikina jį pakeitė matematikos profesorius Vaitiekus Teoboltas. Dar tais pačiais metais laikinai buvo paskirtas dėstyti filosofiją naujas profesorius Jonas Vigeris. Filosofijos dėstymas normalizavosi, kai 1572 m. ją ėmė dėstyti J. Hėjus.

Jau Vilniaus jėzuitų kolegijoje reiškėsi nuomonių skirtumai, nominalistai polemizavo su tomistais. J. Hėjus Aristotelio veikalus aiškino, remdamasis Dunso Skoto pažiūromis, o teologijos profesorius Petras Vijana buvo tomistas. Judviejų pažiūroms esant skirtingoms, dažnai vyko disputai ir aštrūs susidūrimai. Ordino vadovybė rėmė Vijaną, o Hėjus, 1575 m. gegužės 10 d. užbaigęs trimetį filosofijos kursą, turėjo iš kolegijos pasitraukti ir išvyko iš Vilniaus. Tų pat metų spalio 5 d. filosofiją pradėjo dėstyti P. Vijana.

Remiantis tuo, kas žinoma, filosofijos dėstymą Vilniaus jėzuitų kolegijoje reikia laikyti filosofijos mokslo pradžia Lietuvos mokyklose. Didžiausios reikšmės filosofijai mūsų krašte vystytis turėjo šios kolegijos pertvarkymas. 1579 m. jos vietoje buvo įkurta Vilniaus akademija, arba

universitetas. Jo filosofijos fakulteto pirmieji profesorai buvo Leonardas Krakeris (1578—1586), Martynas Smigleckis (1586—1591), Michaelis Ortizas (1591—1594) ir kt. Netrukus svetimtaučius profesorius ėmė pakeisti lietuviai. Akademijos profesorių tarpe sutinkame Joną Gruzą (dėsciusį prieš 1609 m.), Mykolą Ginkevičių (dėsciusį po 1630 m.), Žygimantą Liauksminą (dėsciusį apie 1640 m.), Albertą Kojalavičių (1641—1644), Stanislovą Tupiką (1646—1650), Danielių Butvilą (1647—1650), Mykolą Telšietį (apie 1667—1670), Aleksandrą Čirskį (1667—1670), Mykolą-Joną Narmuntą (1682—1685) ir daugelį kitų.

XVI—XVIII a. švietimas Lietuvoje buvo dvasininkų rankose. Be Vilniaus akademijos, filosofija dar buvo dėstoma Kražių, Kauno ir trumpą laiką tarpą Žodiškių jėzuitų kolegijose, o taip pat Vilniaus ir Kauno pranciškonų, Kauno bernardinų, Vilniaus karmelitų, Vilniaus, Seinų, Pabarčių, Raseinių dominikonų vienuolynų mokyklose. Garsi buvo Vilniaus Antakalnio trinitų kolegija. Nauji vėjai papūtė, dėstant filosofiją Vilniaus ir Kėdainių kalvinistų mokyklose, Vilniaus pijorų kolegijoje.

Filosofija mūsų krašto mokyklose atsirado kaip scholastinė filosofija, su visomis jos ydomis ir trūkumais. Tačiau ne tai reikia akcentuoti. Vadovaujantis dialektine metodologija, reikia scholastinėje filosofijoje ieškoti problemų, turinčių realią reikšmę. Lietuvos mokyklose dėstoma logika buvo aukšto lygio: joje randame dabartinės logikos užuomazgų — teiginių logikos, loginių klasių, modalinės logikos, loginės sekos teorijos, semiotikos ir loginės semantikos. Buvo įvairių scholastikos profesorių — ortodoksų ir drąsesniųjų, linkusių į ieškojimus, kurie savo studentus supažindindavo su Renesanso ir naujųjų laikų mokslu bei filosofija — su Koperniko, Klavijaus, Rotmano, Bruno, Keplerio, Galilėjaus, Fabricijaus, Ričiolio, Ramuso, Kekermano, Dekarto, Šeinerio, Kircherio, Kardano, Tycho Brahe's, Paracelso, Pomponacio pažiūromis. Kova tarp nominalistų ir jų priešininkų — tomistų — yra materializmo ir idealizmo kovos analogija mūsų krašte.

Turtingą visuomeninės ir filosofinės minties istoriją Lietuvoje galima būtų periodizuoti taip:

I. Pirmyktė lietuvių pasaulėžiūra.

II. Feodalizmo laikotarpio visuomeninė ir filosofinė mintis (XV—XVIII amžiais):

1. Visuomeninė ir filosofinė mintis Renesanso laikotarpiu.
2. Scholastinė filosofija Lietuvoje.
3. Scholastinės filosofijos žlugimas ir naujųjų laikų filosofijos plitimas.

III. Visuomeninė ir filosofinė mintis Lietuvoje feodalizmo irimo ir kapitalistinių santykių formavimosi laikotarpiu (XIX a. pirmoji pusė).

IV. Kapitalizmo laikotarpio visuomeninė ir filosofinė mintis (XIX a. antroji pusė — 1940 m.).

V. Socializmo laikotarpio visuomeninė ir filosofinė mintis (nuo 1940 m.).

Visuomeninės ir filosofinės minties istorijos Lietuvoje tyrimas — šis labai reikalingas ir vertingas darbo baras — iš tikrųjų pradėtas tik Tarybų Lietuvoje. Šiame bare darbuojasi nemaža jau subrendusių ir dar bręstančių mokslininkų. Šis darbas tapo organizuotas, o pagrindinės jėgos jam atlikti sutelktos Lietuvos TSR Mokslų akademijos Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus Filosofijos sektoriuje ir Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Filosofijos istorijos ir ateizmo katedroje. Be to, visuomeninės ir filosofinės minties istorijos Lietuvoje klausimus tiria nemaža Ukrainos bei Baltarusijos mokslininkų.